

Eric Hobsbawm

Kan vi skriva ryska revolutionens historia?

[Ur *Om historia*, Stockholm: Prisma, 2001.]

Denna text, som publiceras här för första gången, höll jag som min Isaac Deutscher-föreläsning i London den 3 december 1996. Min avsikt är bland annat att diskutera problemen kring kontrafaktisk historia ("tänk om-historia").*

Jag har valt mitt ämne för att hedra Isaac Deutscher, vars mest bestående verk är en historisk klassiker om ryska revolutionen: hans Trotskijbiografi. Så det givna svaret på frågan i titeln är självfallet ja.

Men det besvarar inte den större frågan: kan vi någonsin skriva den definitiva historien om något, inte bara historien som vi ser den i dag eller såg den 1945 — däribland förstås ryska revolutionens historia? Här är svaret på sätt och vis självfallet nej, trots det faktum att det finns en objektiv historisk verklighet som historiker studerar för att bland annat fastslå skillnaden mellan dikt och verklighet. Det står var och en fritt att tro att Hitler lyckades undfly ryssarna och gå i exil i Paraguay, men det är inte sant. Varje generation ställer emellertid sina egna, nya frågor om det förflutna. Och det kommer de att fortsätta göra. Och glöm inte att vi när det gäller den moderna världshistorien har en nästan oändlig anhopning av offentliga och privata dokument. Det går inte ens att gissa vad framtida historiker kommer att söka och finna i arkiven som vi inte har tänkt på. Franska revolutionens arkiv har hållit historikerna sysselsatta i tvåhundra år och än syns inga tecken till minskad avkastning. Vi har bara börjat bestiga Sovjetarkivens Himalaya av dokumentation. Så en definitiv historia är inte möjlig. Men det går att bedriva historia som en seriös aktivitet i den mån historikerna kan komma överens om vad det är de pratar om och vilka frågor de diskuterar, liksom om tillräckligt många av svaren för att inskränka skillnaderna så pass att det går att föra en meningsfull dialog.

När det gäller den ryska 1900-talshistorien har detta länge varit så gott som omöjligt. Nu har Sovjetunionens fall ofrånkomligen förändrat alla historikers syn på ryska revolutionen eftersom de nu kan — och rentav måste — se den ur ett annat perspektiv: perspektivet hos den som skriver en avlidens persons biografi, till skillnad från perspektivet hos den som skriver om en levande person. Det kommer givetvis att dröja länge innan lidelserna hos dem som skriver Sovjetunionens historia har svalnat och blivit lika ljumma som de nu för tiden är hos dem som skriver den protestantiska reformationens historia, ett ämne som brukade väcka stor bitterhet mellan katolska och protestantiska forskare, eller hos dem som skriver om 1688 års revolution, utanför Martin McGuinness Derry och pastor Ian Paisleys Bushmills, hemorten för något som en ideologisk irländsk fyllbult en gång beskrev för mig som "en protestantisk whisky". I före detta Sovjetunionen och de stater som efterträdde de socialistiska skrivs ryska revolutionens historia fortfarande i denna anda och det är därför vi inte kan räkna med att någon god historieskrivning ska komma därifrån utan bara nytt historiskt källmaterial. Även på andra håll är de flesta fortfarande för känslomässigt engagerade och partiska för att kunna betrakta kalla kriget mellan kapitalismen och kommunismen — eftersom de båda systemen faktiskt aldrig mötte varandra på slagfältet — på samma sätt som vi betraktar trettioåriga kriget.

Och så en sak till. Vi kan bedöma den revolution som skapade Sovjetunionen men vet ännu inte

* En replik på denna föreläsning gjordes 10 år senare, av Kevin Murphy som höll det årets Isaac Deutscher-föreläsning. Se [Kevin Murphy: Kan vi skriva ryska revolutionens historia?](#)

hur det kommer att gå efteråt vilket definitivt kommer att påverka det historiska omdömet. Den katastrof som de vanliga människorna i före detta Sovjetunionen har drabbats av i och med det gamla systemets upphörande är inte över än. Jag skulle vilja påstå att det plötsliga revolutionära språng som de tvingades ta från det gamla systemet till kapitalismen kan ha haft en mer förödande inverkan på ekonomin än andra världskriget eller oktoberrevolutionen och att den regionala ekonomin redan har tagit längre tid på sig att repa sig än den gjorde på 1920- och 1940-talen. Vår bedömning av hela Sovjetfenomenet är fortfarande provisoriskt. Nu kan vi emellertid börja ställa frågor: Vad kan ryska revolutionens historiker legitimt komma överens om i dag? Kan vi nå en konsensus om några av de frågor i ryska revolutionens historia som måste ställas och om vilka fakta som kan fastslås definitivt enligt reglerna för forskning och källkritik och som det därför inte råder någon egentlig oenighet om?

Ett problem är att de svåraste frågorna av det slaget ligger utanför den historiska bevisningens och vederläggningens normala räckvidd eftersom de handlar om hur det kunde ha gått. En stor del av det som faktiskt inträffade kan vi nu ta reda på eftersom vi har tillgång till informationen, som till stora delar var otillgänglig under praktiskt taget hela Sovjetunionens livslängd, undångömd bakom låsta arkivdörrar och barrikader av officiella lögner och halvsanningar. Det är därför en enorm mängd litteratur som skrevs på den tiden nu måste kasseras, hur påhittigt den än använde sig av de fragmentariska källorna och hur bestickande gissningarna än var. Vi behöver den helt enkelt inte längre. Robert Conquests *Den stora terrorn* kommer t ex inte längre att vara det främsta verket över sitt ämne, helt enkelt därför att arkiven nu är öppna, även om källorna inte kommer att göra slut på debatten en gång för alla. Conquests verk kommer fortfarande att bli läst som ett imponerande första försök att beräkna Stalin-terrorns offer, men som ett verk om de hemska fakta som det försök-ta utforska kommer det ofrånkomligen att bli förlegat. Kort sagt kommer han med tiden att bli läst snarare för vad hans bok har att säga om historiografin om Sovjetepoken än för vad den har att säga om landets historia. När bättre och mer fullständiga fakta blir tillgängliga måste de ersätta de sämre och ofullständiga. Detta kommer i sig att förändra historiografin om Sovjettiden, även om det inte kommer att besvara alla våra frågor, framför allt inte sådana som kretsar kring den tidiga Sovjetperioden innan regimen blev alltigenom byråkratiserad, när Sovjetregeringen och partiet faktiskt inte visste så mycket om vad som försiggick på deras territorium.

Å andra sidan har de hetsigaste debatterna om 1900-talets ryska historia inte gällt det som hänt utan det som kunde ha hänt. För att ta ett par exempel: Var en rysk revolution oundviklig? Kunde tsarväldet ha räddat sig kvar vid makten? Var Ryssland 1913 på väg att utvecklas till en liberal kapitalistisk stat? När revolutionen väl hade ägt rum har vi en ännu mer eldfängd uppsättning kontrafaktiska frågor. Hur hade det gått om Lenin inte kunnat ta sig hem till Ryssland? Kunde man ha undvikit oktoberrevolutionen? Hur skulle det ha gått med Ryssland om man hade undvikit den? Och av större betydelse för marxisterna: vad var det som fick bolsjevikerna att bestämma sig för att ta makten med ett uppenbart orealistiskt socialistiskt revolutionsprogram? Borde de ha tagit makten? Hur hade det gått om den europeiska revolutionen — dvs den tyska revolutionen som de satsade på — hade ägt rum? Kunde bolsjevikerna ha förlorat inbördeskriget? Om det inte hade varit för inbördeskriget, hur skulle då bolsjevikpartiet och den sovjetiska politiken ha utvecklats? Och när de hade vunnit, fanns det då något alternativ till återgången till marknadsekonomi under NEP ("nya ekonomiska politiken")? Hur skulle det ha gått om Lenin hade förblivit fullt aktiv? Listan är oändlig och då har jag bara tagit med några av de självskrivna kontrafaktiska frågorna rörande tiden fram till Lenins död. Syftet med min föreläsning är inte att besvara dessa frågor utan försöka att se dem ur en arbetande historikers perspektiv.

De kan inte besvaras med hjälp av källorna som beskriver det som hände eftersom frågorna gäller

sådant som inte hände. Vi kan alltså fastslå bortom rimligt tvivel att en enorm våg av folklig radikaliserings, som främst gynnade bolsjevikerna, under hösten 1917 svepte bort den provisoriska regeringen från makten så att det vid tidpunkten för oktoberrevolutionen inte så mycket handlade om att gripa makten som att plocka upp den där den hade hamnat. Vi har gott om belägg för detta. Åsikten att oktoberrevolutionen inte var något annat än ett slags konspiratorisk kupp kan helt enkelt inte försvaras. För att inse det behöver man bara läsa den rapport som Manchester Guardians dåvarande korrespondent Philips Price skrev före oktoberrevolutionen efter en flera veckor lång rundtur i Volgaprovinserna. Jag känner förresten inte till något annat utländskt ögonvittne med goda kunskaper om Ryssland och i det ryska språket, som gjorde en sådan rundtur i hjärtat av Ryssland på den tiden. ”De fanatiska maximalisterna”, skrev han, ”som fortfarande drömmer om en social revolution i hela Europa, har enligt vad jag har observerat i provinserna nyligen fått en visserligen formlös men väldig anhängarskara.” När artikeln, som skickades från Jaroslav, väl kom fram till Manchester hade bolsjevikerna redan tagit makten, så tidningen publicerade den i december 1917 med rubriken: ”Hur maximalisterna lyckades ta makten”, men den hade faktiskt skickats iväg före oktober.

Men frågorna om alternativen kan förstås inte avgöras på detta sätt — t ex hur det skulle ha gått om bolsjevikerna inte hade bestämt sig för att ta makten eller om de hade varit beredda att ta makten i ledningen för en bred koalition med de andra socialistiska och social-revolutionära partierna. Hur skulle vi kunna veta det? Philips Price antyder t ex i samma rapport att det enorma krigshatet, som han trodde var det som höll samman revolutionens ”förvirrade sociala massa” (hans uttryck), eventuellt kunde frambringa ”en Napoleon — en fredsdiktator... som gör slut på kriget, även om det betyder territoriella förluster för Ryssland och att man får offra de politiska friheter som revolutionen har vunnit”. Vi vet att något i den stilen faktiskt inträffade. När vi ser tillbaka märker vi att han med tanke på läget 1917 absolut hade rätt när han ansåg att Ryssland oundvikligen snart måste gå ur kriget på ett eller annat sätt. Men när det väl hade hänt trodde han också att revolutionen skulle splittras i inbördes stridande spillror och att detta skulle leda till dess undergång. Så gick det inte, men för en tämligen god samtidsobservatör verkade även det mycket sannolikt. Eftersom det inte inträffade kan inte heller historikerna göra mer än fortsätta att spekulera.

Men hur går vi egentligen till väga när vi spekulerar? Och vad är det för mening med vissa av dessa spekulationer? Problemet är att det finns minst tre olika typer av kontrafaktiska frågeställningar. En sort är visserligen fängslande men saknar analytiskt värde. Ta t ex Lenin, eller för den delen Stalin. Hade det inte varit för det personliga inflytandet från dessa båda enskilda män skulle ryska revolutionens historia säkert ha gestaltat sig helt annorlunda. Trots mängder av politiskt och ideologiskt svammel har individer inte alltid någon större inverkan på historiens gång. USA har t ex mist sju presidenter före mandatperiodernas utgång till följd av mord eller på annat sätt sedan 1865, men sett i seklets perspektiv tycks detta inte ha haft någon större inverkan på USA:s historia. Å andra sidan spelar individen ibland en stor roll, som Lenin och Stalin — eller för den delen Andropov under Sovjetunionens sista år. En före detta CIA-chef berättade för professor Fred Halliday i en BBC-intervju: ”Jag tror att om Andropov hade varit femton år yngre när han tog makten 1982, ja, då skulle det fortfarande ha funnits ett Sovjetunionen. Det skulle visserligen ha fortsatt att gå tillbaka ekonomiskt sett och blivit alltmer tekniskt handikappat... men det skulle fortfarande ha existerat.”¹ Jag vill helst inte instämma med en CIA-chef, men för mig låter resonemanget mycket övertygande. Men när det är sagt finns det inte mycket mer att säga. Vi kan analysera i vilka slags historiska situationer en enskild individ

¹ Fred Halliday: *From Potsdam to Perestroika: Conversations with Cold Warriors* (London, 1995).

kan göra en dramatisk skillnad på gott eller ont. Vi kan eventuellt, som Alan Bullock gör i sina parallella biografier över Hitler och Stalin, studera vilka åtgärder de vidtar för att förstärka sin personliga makt, vilket Stalin definitivt gjorde, även om Lenin tydligen inte försökte göra det. Vi kan fastställa gränserna för vad sådana personer med absolut makt inom landet kunde uppnå, eller på vilka sätt deras målsättningar och åtgärder inte var typiska för dem som individer utan kännetecknande för tiden, miljön och situationen.

Det finns t ex bestickande argument för att det fanns utrymme för mer eller mindre grymhet i det mycket snabba industrialiseringsprojektet med hjälp av sovjetisk statsplanering, men om Sovjetunionen väl hade bundit sig för ett sådant projekt skulle det kräva en hel del tvångsmakt, hur genuint stöd från miljonerna det än hade², och detta även om Sovjetunionen hade haft en mindre totalt hänsynslös och grym man än Stalin som ledare. Eller också kan man i likhet med Moshe Lewin hävda att inte ens den absoluta makten gav Stalin kontroll över den ständigt svällande byråkratiska apparat som Sovjetunionen ofrånkomligen förvandlades till. Det var bara terrorn, dödsskräcken hos de tillfälligt allsmäktiga byråkraterna, som kunde garantera att de lydde enväldshärskaren och inte snärjde honom i det byråkratiska spindel nätet. Eller också kan vi visa att även en enväldshärskare, under förutsättning att det finns en viss historisk bakgrund, följer de gamla mallarna. Både Stalin och Mao visste med sig att de var efterträdare till enväldiga kejsare och tog åtminstone i viss mån sina kejsarliga företrädare till förebilder — de var förvisso medvetna om att de skulle betraktas i det ljuset av sina undersåtar. Men när vi har sagt allt detta och mer därtill har vi ändå inte besvarat frågan om historiska alternativ. Allt vi har sagt är: ”Det kunde ha gått annorlunda om Lenin inte hade lyckats ta sig ur Schweiz förrän 1918”, eller på sin höjd: ”Allt kunde ha gått helt annorlunda”, eller ”inte så annorlunda”. Och längre kommer vi inte, utom in i skönlitteraturen.

En annan grupp kontrafaktiska frågor är något mer intressanta, om inte annat därför att de faktiskt hjälper revolutionshistorikerna att befria sig från den ideologiska polemikens skygglappar. Som exempel kan vi ta tsarernas fall. Så tidigt som före 1900 räknade ingen seriös observatör med att tsardömet skulle överleva särskilt långt in på 1900-talet. En rysk revolution var allmänt förutspådd. 1879 väntade sig Marx: ”en stor och icke avlägsen skräll i Ryssland; tror att det kommer att börja med reformer ovanifrån som det skrala gamla bygget inte tål och som leder till att det slås i spillror”³, och den brittiske politiker som framförde hans åsikt till drottning Viktorias dotter ansåg inte att detta var ”en orimlig” åsikt. Så här i efterhand verkar det tämligen uppenbart att tsardömet chanser att överleva, när det hade klarat sig från den första revolutionen 1905, var små, och att de var praktiskt taget obefintliga långt före det stora kriget, och det var inte många på den tiden som var av en annan mening för någon längre stund. Vi behöver inte befatta oss med teorin att tsarens Ryssland var på god väg att förvandlas till ett blomstrande liberalt kapitalistiskt samhälle när första världskriget och bolsjevikerna plötsligt kom och fördärvade alltihop. Hade det inte varit för behovet av ett antimarxistiskt argument skulle den teorin aldrig ha tagits på allvar.

Förresten har inte ens liberalerna med någon större tillförsikt hävdat att det var särskilt troligt att Ryssland skulle bli en liberal parlamentarisk demokrati efter tsarens fall. Många av dem skulle gärna vilja tro att det bara var en leninistisk kupp som skar halsen av den lovande ryska liberala demokratin, men de säger det utan övertygelse. Jag kan i förbifarten påminna er om att i de enda någorlunda fria val som hölls strax efter oktoberrevolutionen, valen till den konstituerande församlingen, fick de borgerliga liberalerna 5 procent och mensjevikerna 3 procent av rösterna.

² Som t ex bevisas i *Tagebuch aus Moskau 1931-39*, red. Jochen Hellbeck (München, 1996), ett värdefullt exempel på hur vanliga ryssars inofficiella dokument — privata dagböcker osv — har blivit tillgängliga sedan Gorbatsjovtiden.

³ Karl Marx och Friedrich Engels: *Collected Works* (London, 1976), vol. 24, s. 581.

Å andra sidan har även kommunisterna sina ”tänk om-myter”. Min generation uppfostrades t ex med historien om de moderata socialdemokratiska ledarnas svek mot den tyska revolutionen 1918. Det var män som Ebert och Scheidemann som saboterade en möjlig socialistisk och proletär tysk revolution vilket innebar att Sovjetryssland förblev isolerat och att den logiska utveckling som Marx och Engels hade hoppats på inte inträffade, dvs att en rysk revolution skulle utlösa proletära revolutioner i länder som var mindre uppenbart illa lämpade för bygget av en socialistisk ekonomi.

Den myten skiljer sig från myten om ett liberaliserat tsardöme i ett viktigt avseende. Ingen realistisk observatör före 1917 räknade på allvar med att tsarväldet skulle överleva, för att inte tala om lyckas lösa sina problem, men 1917-18 tedde sig den händelseutveckling som Marx och Engels hade skisserat mycket sannolik. Jag kritiserar inte de tyska och ryska revolutionärerna för att de hyste detta hopp 1917-19, även om jag på annat håll har hävdad att Lenin borde ha vetat bättre 1920. Under några veckor eller rentav månader 1918-19 var det rimligt att tro att den ryska revolutionen hade goda chanser att sprida sig till Tyskland.

Men det hade den inte. Jag tror att historikerna är överens om det i dag. Första världskriget var en allvarlig chock för alla folk som var med om det och revolutionerna 1917-18 var först och främst uppror mot detta exempellösa blodbad, framför allt i länderna på den förlorande sidan. Men i vissa delar av Europa, och ingenstans mer än i Ryssland, var upproren mer än så: de var socialrevolutioner, de var de fattigas förkastande av staten, de härskande klasserna och den bestående ordningen. Jag tror inte att Tyskland tillhörde den revolutionära sektorn av Europa. Jag tror inte att en revolution i Tyskland hade tett sig ett dugg sannolik 1913. Hade det inte varit för kriget tror jag faktiskt att den tyske kejsaren, till skillnad från tsaren, kunde ha löst sina problem. Därmed inte sagt att kriget var en oförutsedd och oundviklig olyckshändelse, men det är en annan sak. De moderata socialdemokratiska ledarna ville naturligtvis se till att den tyska revolutionen inte föll i händerna på de revolutionära socialisterna eftersom de själva varken var socialister eller revolutionärer. I själva verket hade de inte ens velat göra sig av med kejsaren. Men det är inte det saken gäller. En tysk oktoberrevolution eller något i den stilen hade helt enkelt inte en chans och ingen behövde därför svika den.

Jag tror att Lenin hade fel när han satsade på en tysk revolution, men jag tror inte att Lenin kunde ha vetat det 1917 eller 1918. Läget såg helt enkelt inte sådant ut. Det är här historiska tillbakablickar skiljer sig från samtida sannolikhetskalkyler. Om vi har givit oss in i politiken för att fatta beslut, som Lenin hade gjort, då måste vi bedöma läget som vi ser det — och det var naturligt för honom att se det på det sättet. Men det som har hänt har hänt, matchen kan inte spelas om och därför kan vi se klarare nu. Den tyska revolutionen var inte en match som förlorades mot alla odds. Ryska revolutionen var dömd att bygga socialismen i ett enda underutvecklat och snart helt ruinerat land, även om Orlando Figes inte riktigt har lyckats övertyga mig om att Lenin redan 1918 hade givit upp hoppet om att revolutionen skulle sprida sig till andra delar av Europa. Tvärtom misstänker jag att arkiven kommer att visa att det sovjetiska ledarskapet visserligen inte var berett att riskera sin hembas Ryssland, men att det i många år var lika engagerat för världsrevolutionens sak som Fidel Castro och Che Guevara, och med förlov sagt ofta med lika många illusioner och lika stor okunnighet om läget utomlands som kubanerna.⁴

Jag lutar åt den åsikten att Lenin skulle ha velat storma Vinterpalatset även om han hade varit övertygad om att bolsjevikerna skulle bli besegrade, enligt något som irländarna kanske skulle kalla ”Påsk-upprorsprincipen”: för att ge inspiration för framtiden, precis som den besegrade

⁴ Se Richard Gotts redogörelse ”Guevara in the Congo” i *New Left Review* 220 (december 1996), s. 3-35.

Pariskommunen hade gjort. Men att gripa makten och anta ett socialistiskt program var bara rimligt om bolsjevikerna räknade med en europeisk revolution. Ingen trodde att Ryssland kunde bygga socialismen på egen hand. Så borde man överhuvudtaget ha gjort oktoberrevolutionen? Och i så fall med vilka mål? Därmed har vi kommit fram till den tredje typen av kontrafaktiska frågor som handlar om reella alternativ som betraktades som möjliga redan på den tiden. Frågan var i själva verket inte om någon skulle störta Kerenskijs provisoriska regering. Den var redan död. Frågan var inte ens vem som skulle ta makten eftersom bolsjevikerna var de enda som var i stånd att göra det, ensamma eller som det ledande partiet i en koalition. Frågan var hur med eller utan ett planerat uppror; före, under eller efter den kommande rådsläkongressen; som ett inslag i en bred koalition eller på annat sätt; och med vilka syften, med tanke på att det stod långt ifrån klart att en bolsjevikisk regering, eller någon annan rysk centralregering, kunde överleva. Och vad alla dessa frågor beträffar fördes seriösa debatter på den tiden, inte bara mellan bolsjevikerna och de andra utan också inom själva bolsjevikpartiet.

Men kom ihåg: om vi som historiker t ex skulle anse att Kamenev hade rätt gentemot Lenin har vi därmed inte bedömt Kamenevs chanser att faktiskt övertyga bolsjevikpartiet i oktober 1917. Vi säger bara: om vi befann oss i samma läge i dag skulle vi hålla med honom. Vi pratar om matchen i dag eller i framtiden, inte om matchen 1917 där resultatet inte längre kan förändras. Och vidare: vad är det egentligen vi säger om vi så här i efterhand kommer fram till att det t ex skulle ha varit bättre om bolsjevikerna inte hade bundit sig för något som i praktiken var en enpartiregering? Menar vi att en koalitionsregering faktiskt skulle ha lyckats hantera det desperata läget i Ryssland bättre då eller på lång sikt — om det nu hade blivit något på lång sikt? Det tycker jag inom parentes verkar högst osannolikt. Eller håller vi helt enkelt med Gorbatsjov som sade att han skulle ha föredragit att februarirevolutionen utvecklats på ett annat sätt. De flesta skulle hålla med om att det skulle ha varit bättre om revolutionen hade lett till ett demokratiskt Ryssland. Men det är ett uttryck för våra politiska övertygelser, inte en historisk utsaga. År 1917 följde oktober på februari. Historikern måste utgå från det som hände. Allt annat är spekulationer.

Men i detta läge måste vi lämna spekulationerna åsido och återvända till den faktiska situationen i ett Ryssland inbegripet i revolution. Stora massrevolutioner som bryter fram underifrån — och Ryssland 1917 är förmodligen det mest respektingivande exemplet på en sådan revolution i historien — är på sätt och vis "naturfenomen". De påminner om jordbävningar och jättelika översvämningar, framför allt när de statliga och nationella institutionerna i överbyggnaden har vittrat sönder nästan helt, som i Ryssland. De är i stor utsträckning omöjliga att kontrollera. Vi måste sluta tänka på ryska revolutionen i termer av bolsjevikernas eller några andras mål och avsikter, deras långsiktiga strategier och andra marxisters kritik av deras åtgärder. Varför bröt de inte samman eller besegrades, som de så lätt kunde ha gjort? Till en början hade den nya regimen ingen som helst makt — definitivt ingen militär makt att räkna med. Den enda egentliga fördel som den nya Sovjetregeringen hade utanför Petrograd och Moskva var sin förmåga att uttrycka vad det ryska folket ville höra. Lenins avsikter — och när det kom till kritan fick Lenin som han ville i Partiet — var irrelevanta. Han "kunde inte hålla sig med någon strategi eller något perspektiv utan måste dag för dag välja mellan de beslut som krävdes för kortsiktig överlevnad och de som innebar risk för omedelbar katastrof. Vem hade råd att begrunda de eventuella långsiktiga konsekvenserna för revolutionen av beslut som måste fattas nu, annars skulle det vara slut på revolutionen och inte bli några fler konsekvenser att begrunda?"⁵ Inget var förutbestämt. När som helst kunde allt slå slint. Det var inte förrän 1921, när regimen kunde räkna med att bli bestående, som den kunde skaffa sig en uppfattning om det förskräckliga tillstånd som Ryssland

⁵ Eric Hobsbawm: *Ytterligheternas tidsålder* (Stockholm, 1997), s. 83-84.

hade råkat i och börja tänka i år i stället för i månader eller rentav i veckor. Vid det laget var regimens framtida kurs i stort sett redan utstakad och den skilde sig markant från den kurs någon marxist, Lenin icke undantagen, skulle ha tänkt sig för Rysslands del före revolutionen. Både den ortodoxa Sovjetdoktrinen och de antikommunistiska konspirationsteorierna tänkte sig att revolutionen kontrollerades och dirigerades ovanifrån, men Lenin visste bättre.

Så hur kom det sig att oktoberrevolutionen överlevde? För det första — och härvidlag instämmer jag helhjärtat med Orlando Figes utmärkta *A People's Tragedy*⁶ — segrade bolsjevikerna därför att de kämpade under den röda fanan och visserligen missvisande men dock i sovjeternas namn. När det kom till kritan föredrog de ryska bönderna och arbetarna de röda framför de vita, som de trodde skulle beröva dem jorden och kalla hem tsaren, jordägarna och de så kallade ”burzjuj” (bourgeoisin). Bolsjevikerna stod för revolutionen, som de flesta ryssar stödde. Och glöm inte bort att ryska revolutionen gjordes av massorna och att dess öde under de första tio åren avgjordes av de ryska massorna — av vad de ville och vad de vägrade finna sig i. Stalinismen gjorde slut på den saken.

För det andra överlevde bolsjevikerna därför att de var det enda partiet som kunde bilda en nationell regering efter tsaren. Valet 1917 stod inte och kunde inte stå mellan ett demokratiskt och ett diktatoriskt Ryssland, utan mellan Ryssland och inget Ryssland. Här var bolsjevikernas centraliserade leninistiska organisation, som upprättats för att underlätta disciplinerade aktioner och alltså i praktiken även statsbyggande, outhärlig även om priset var ännu mindre frihet än under tsartiden. Men det var bolsjevikerna eller ingen. En av de få prestationer som den ryska revolutionen uppnådde och som inte ens fienderna förnekar är i själva verket att Ryssland inte splittrades, till skillnad från de andra besegrade mångkulturella kejsardömena i första världskriget — dubbelmonarkin och Osmanska riket. Det överlevde som en mångkulturell, euroasiatisk stat tack vare oktoberrevolutionen. Vi undervärderar konsekvent den dragningskraft Sovjetryssland därför hade på de politiskt ointresserade och rentav de konservativa patriotiska ryssarna, både under och efter inbördeskriget. Hur ska vi annars förklara det märkliga faktum att en liten men inflytelserik grupp ryska emigranter, både civilpersoner och militärer, återvände under tiden för femårsplanen? (Några av dem kan sedermera ha ångrat sig.)

För det tredje överlevde regimen därför att lockelsen hos deras sak inte var enbart rysk. De utländska makternas halvhjärtade stöd till de olika och sinsemellan fientliga kontrarevolutionära arméerna i inbördeskriget kan ha haft många olika orsaker — men efter första världskrigets slut visste de att de inte kunde skicka iväg några större egna styrkor för att kriga, minst av allt mot en regim som deras soldater betraktade som en revolutionär arbetarregim. Vidare lyckades bolsjevikerna återta kontrollen över Transkaukasus efter kriget, främst därför att Turkiet betraktade dem som en bundsförvant i kampen mot den brittiska och franska imperialismen. Även det besegrade Tyskland, som kände sig säkert på sin egen immunitet mot bolsjevismen, var berett att försona sig med dem. När röda armén besegrade de polska anfällsstyrkorna 1920 och ryckte fram mot Warszawa skickades Enver Pasha till Ryssland av den tyske generalen Seeckt för att föreslå ett avtal som påminner förvånansvärt mycket om 1939 års delning av Polen enligt de hemliga klausulerna i Molotov-Ribbentropakten. Röda arméns nederlag vid Warszawas portar satte stopp för dessa förslag.

Med oktoberrevolutionens internationella återverkningar har jag kommit fram till mitt sista konstaterande som också är min avslutning. Ryska revolutionen har egentligen två sammanflätade historier: historien om dess inverkan på Ryssland och historien om dess inverkan

⁶ Orlando Figes: *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924* (London, 1996).

på resten av världen. Vi får inte blanda ihop dessa saker. Hade det inte varit för de internationella återverkningarna skulle det inte ha varit stort mer än en handfull specialiserade historiker som bekymrat sig om den. Utanför USA är det inte många som vet just mer om det amerikanska inbördeskriget än att det är bakgrunden i Borta med vinden. Och då var inbördeskriget ändå det största kriget i världen mellan 1815 och 1914 och det överlägset största i USA:s historia, och det kan dessutom göra anspråk på att ha varit något i stil med en andra amerikansk revolution. Det betydde och betyder mycket i USA men föga i resten av världen eftersom det inte fick många märkbara konsekvenser för vad som inträffade i andra länder, med undantag för dem strax söder om USA:s gräns.

Å andra sidan är ryska revolutionen ett gigantiskt fenomen, både i den ryska historien och i 1900-talets världshistoria — men inte samma slags fenomen. Vad har den inneburit för det ryska folket? Den förde Ryssland till höjdpunkten av sin internationella makt och prestige — som vida överträffade allt som hade uppnåtts under tsarerna.

Stalin är lika säker på en framträdande och varaktig plats i den ryska historien som Peter den store. Revolutionen moderniserade stora delar av ett underutvecklat land, men även om dess prestationer var kolossala — inte minst förmågan att besegra Tyskland i andra världskriget — var det mänskliga priset oerhört högt, det hopplösa ekonomiska systemet var förutbestämt att stagnera och det politiska systemet att bryta samman. För de ryssar som kan minnas den gamla Sovjettiden står den sig visserligen mycket väl i jämförelse med vad de före detta sovjetiska folken genomlider nu, och så kommer det länge att förbli. Men det är för tidigt att göra ett historiskt bokslut.

Vi får låta de olika socialistiska och före detta socialistiska folken dra sina egna slutsatser om oktoberrevolutionens inverkan på deras historia.

Vad resten av världen beträffar känner vi den bara i andra hand. Som en befrielsekraft i de före detta kolonierna och i hela Europa före och under andra världskriget. Som USA:s ärkefiende och för den delen alla konservativa och kapitalistiska regimers ärkefiende under större delen av århundradet, med undantag för perioden 1933-1945. Som ett system som var hjärtligt (och begripligt) avskytt av liberaler och parlamentariska demokrater, men som på vänsterkanten i i-världen från och med 1930-talet erkändes som ett system som skrämde de rika så att de gav de fattigas angelägenheter en viss politisk prioritet. Den hemska paradoxen med Sovjettiden är att den Stalin som folken i Sovjetunionen upplevde och den Stalin som betraktades som en befriare utomlands var en och samme man. Och han var de någras befriare åtminstone delvis just därför att han var de andras tyrann.

Kan historikerna någonsin komma överens om hur man ska betrakta en sådan person och ett sådant fenomen? Jag begriper inte hur de ska kunna göra det inom överskådlig framtid. Precis som vad franska revolutionen beträffar kommer det även i fortsättningen att råda delade meningar om ryska revolutionen.